

تدوین راهبردها و سیاست‌های مقابله با بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان (زئونوزها) و همچنین توجه به بیماری‌های نوپدید و بازپدید، (دکتر محمدقلی نادعلیان)

واژه زئونوز (Zoonoses) از دو واژه یونانی زئو (Zoo) به مفهوم «حیوان» و نوز (noses) به معنی «بیماری» مشتق شده و زئونوز (Zoonoses) شکل جمع آن است. بر اساس تعریف سازمان جهانی بهداشت (WHO)^۱، هرگونه بیماری یا عفونی که به طور طبیعی بین حیوانات مهره‌دار و انسان انتقال می‌یابد^۲، به عنوان «بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان (زئونوزها)» شناخته می‌شود.

به طور عام در مبحث زئونوزها دو گروه بیماری‌های قابل انتقال مورد بررسی می‌باشد. نخست بیماری‌هایی که از حیوانات مهره‌دار به انسان انتقال می‌یابند و به مفهوم واقعی کلمه «زئونوز» نامیده می‌شوند و دوم زئونوزهایی که مشترک بین انسان و حیوانات هستند. از بین ۱۴۱۵ عامل بیماری‌زای شناخته شده در انسان، ۸۶۸ مورد (۶۱ درصد) از طریق حیوانات به طور مستقیم یا غیرمستقیم انتقال می‌یابند.

طی ۴۰ سال اخیر، بسیاری از بیماری‌های عفونی جدید شایع شده که بخش وسیعی از آنها جزء گروه بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان می‌باشند. تعدادی از این بیماری‌ها برای نخستین بار ظاهر شده، در حالی که بسیاری از آنها پس از دوره‌های خاموشی بار دیگر ظاهر شده‌اند. این عفونت‌ها که به عفونت‌ها یا بیماری‌های نوپدید^۳ و بازپدید^۴ معروفند، ۱۷۵ مورد (۱۲ درصد) از عوامل بیماری‌زای انسانی را در برمی‌گیرند. از بین این ۱۷۵ مورد، ۱۳۲ مورد (۷۵ درصد) عوامل بیماری‌زایی بوده که از حیوانات به انسان سرایت می‌کند. بیماری‌هایی چون جنون گاوی، سارس، آنفلوآنزای مرغی و ... از جمله بیماری‌های نوپدید منتقل شده از حیوانات به انسان می‌باشند. از طرفی دیگر در موضوع بیوتروریسم که طی سال‌های اخیر مورد توجه ویژه‌ای قرار گرفته، عوامل بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان نقش ویژه‌ای دارند. از بین حدود ۳۰ جنگ‌افزار بیولوژی شناخته شده، جز چند مورد استثنا همه آنها از عوامل بیماری‌های حیوانی محسوب می‌گردند. نمونه‌هایی چون سیاه‌زخم، طاعون، بروسلوز، تب‌های خونریزی دهنده و غیره از آن جمله‌اند. از این رو، امروزه گروه بیماری‌های قابل انتقال از حیوانات به انسان با اهمیتی ویژه روبه‌رو بوده و توجهات خاصی را طلب می‌نماید.

۲- طبقه‌بندی زئونوزها

در طبقه‌بندی زئونوزها معیارهای مختلفی به کار برده شده است، از این رو طبقه‌بندی‌های مختلفی نیز به شرح زیر صورت گرفته است:

۲-۱- طبقه‌بندی بر اساس مخزن طبیعی بیماری

به طور عام در مبحث زئونوزها دو گروه بیماری‌های قابل انتقال بررسی می‌شود. در گروه اول حیوانات نقشی ضروری در بقای عفونت در طبیعت ایفا کرده و انسان فقط میزبان تصادفی یا اتفاقی است. در گروه دوم، به طور عمده حیوانات و انسان از منشاء مشترکی چون آب، خاک، گیاه و بی‌مهرگان به عفونت دچار می‌شوند و معمولاً حیوانات نقشی ضروری در چرخه زندگی عامل بیماری‌زا به عهده ندارند، اما ممکن است به درجه‌های مختلف در انتشار و انتقال واقعی عفونت‌ها سهیم باشند. این عفونت‌ها و بیماری‌ها بر اساس میزبان‌های مخزن به سه گروه تقسیم می‌شوند:

1-World Health Organization; WHO

2-Any infection /disease that is naturally transmitted between human and lower vertebrates.

3-Emerging

4-Re- emerging

۱-۱-۲- آنتروپوزئونوزها^۵

به عفونت‌ها و بیماری‌هایی گفته می‌شود که از حیوانات به انسان منتقل می‌شوند. منشاء و مخزن این دسته از زئونوزها حیوانات هستند و انسان بیماری را از آنها می‌گیرد. بیش‌تر زئونوزها در این گروه قرار دارند، مانند: هاری، بروسلوز (تب مالت)، سل گاوی، مسمشه، طاعون، تب خونریزی‌دهنده کریمه-کنگو، لیشمانیوزهای جلدی و احشایی، سیاه زخم (شاربن)، تا حدودی آنفلوانزاها و نظایر آن.

۲-۱-۲- زئونآنتروپونوزها^۶

به عفونت‌ها و بیماری‌هایی گفته می‌شود که از انسان به حیوانات منتقل می‌شوند، مانند سل انسانی که از انسان به سگ منتقل می‌شود، اسهال آمیبی (از سگ به انسان) و سرخک (از کودکان به میمون). تعداد بیماری‌هایی که در این گروه قرار دارند، بسیار کم است.

۳-۱-۲- آمفیسکنوزها^۷

به عفونت‌ها و بیماری‌هایی گفته می‌شود که انسان و حیوانات به همدیگر منتقل می‌کنند، مانند استافیلوکوکوس‌های کوآگولاز مثبت.

۲-۲- طبقه‌بندی براساس چرخه زندگی و سیر تکاملی عامل بیماری‌زا:

زئونوزها را بر اساس نوع چرخه زندگی عامل بیماری‌زا به ۴ گروه تقسیم می‌کنند:

۱-۲-۲- زئونوزهای مستقیم^۸

عفونت یا بیماری از یک میزبان مهره‌دار به میزبان حساس از طریق تماس با عامل بیماری یا به‌وسیله ناقل مکانیکی انتقال می‌یابد. در هنگام انتقال، عامل عفونی تغییرات تکثیری و تکاملی ندارد، مانند هاری، شاربن، مسمشه، سل، بروسلوز.

۲-۲-۲- زئونوزهای چرخه‌ای^۹

بیش از یک نوع میزبان مهره‌دار برای تکمیل چرخه عامل عفونی مورد نیاز است، اما نیازی به میزبان بی‌مهره وجود ندارد، مانند تنیازیس و اکینوкокوز.

۳-۲-۲- متازئونوزها^{۱۰}

در سیر تکاملی آنها حتماً یک ناقل بی‌مهره صورت می‌گیرد. عامل عفونی در بدن بی‌مهرگان تکثیر یا تکمیل یا هر دو را یافته و همیشه پیش از انتقال به میزبان مهره‌دار دیگر یک دوره نهفتگی خارجی وجود دارد، مانند لیشمانیوزها، طاعون انسانی، تب خونریزی-دهنده کریمه-کنگو.

۴-۲-۲- ساپروزونوزها^{۱۱}

یک میزبان مهره‌دار و یک محل یا مخزن غیرحیوانی (مانند خاک) وجود دارد. مواد ارگانیکی (مانند مواد غذایی)، آب، خاک و گیاهان مخازن غیرحیوانی هستند، مانند لیستریوز، لاروهای مهاجر و بسیاری از قارچ‌ها.

۳-۲- طبقه‌بندی براساس گروه حیوانات

۱-۳-۲- زئونوزهای بین حیوان اهلی^{۱۲} و انسان

1-Anthropozoonoses

2- Zooanthroponoses

3-Amphixonoses

1-Direct zoonoses

2-Cyclozoonoses

3-Metazoonoses

4-Saprozoonoses

5-Domestic animals

۲-۳-۲- زئونوزهای بین حیوان اهلی شده (حیوان وحشی در اسارت خانگی)^{۱۳} و انسان

۲-۳-۳- زئونوزهای بین حیوان وحشی^{۱۴} و انسان

۲-۴- طبقه‌بندی براساس عامل بیماری‌زا

۲-۴-۱- زئونوزهای باکتریایی

۲-۴-۲- زئونوزهای ویروسی و پریونی

۲-۴-۳- زئونوزهای انگلی

۲-۴-۳-۱- زئونوزهای کرمی

۲-۴-۳-۲- زئونوزهای تک‌یاخته‌ای

۲-۴-۳-۳- زئونوزهای ناشی از بندپایان

۲-۴-۴- زئونوزهای قارچی

نتایج و پیشنهادها

با مروری اجمالی بر وضعیّت زئونوزهای یاد شده در ایران و نقش سازمان‌های مسئول مشخص می‌شود که تقویت همکاری بین‌بخشی و تعاملات درون و برون‌دستگاهی نقش مهمّی در کاهش موارد بیماری‌ها دارد.

بشر امروز با وجود پیشرفت‌های سریع خود در حوزه تکنولوژی و امکانات تشخیصی، هنوز با چالش قدیمی و جدی «زئونوزها» مواجه بوده و معضلات نوپدیدی و بازپدیدی آنها نیز بر مشکلات قبلی افزوده و گهگاهی سامانه بهداشتی کشور را با معضلی بغرنج مواجه می‌سازد.

مفهوم «سلامت واحد» یک مفهوم فراگیر است و به معنی تجمیع مراقبت بهداشتی در یک سازمان واحد نیست، بلکه به معنی فراگیر شدن وظایف و همکاری متمرکز بر ارتقای سطح بهداشت عمومی است. در رخداد بیماری‌های منتقل شده از آب سهم وزارت نیرو و شبکه آبرسانی کشور اهمیّت به‌سزایی دارد و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در خصوص تامین آب شرب سالم حیطه وظایف کمتری از وزارت نیرو دارد.

مفهوم سلامت و بیماری در طول قرن اخیر تحول چشم‌گیری برای بشر داشته است. اگر تا مدت‌ها «سلامت» به معنای «نبود بیماری» تلقی می‌شد، توجه به ابعاد روانی و اجتماعی این مقوله در نیمه دوم قرن گذشته توسط سازمان جهانی بهداشت مورد توجه قرار گرفت. جامعیت دادن به این نگاه از اواخر قرن گذشته شکل دیگری به خود گرفت و سلامت انسان، مستلزم سلامت در سایر جمعیت‌های موجود در طبیعت دانسته شد. بر این اساس که مفهوم «سلامت واحد» شکل می‌گیرد، سلامت انسان، حیوانات و محیط زیست، لازمه سلامت انسان و سرزندگی محیط‌زیست تلقی می‌شود. برای نیل به این شکل از سلامت، تنوع گسترده‌ای از دغدغه‌ها و فعالیت‌های سازمان‌های دولتی و غیردولتی در خصوص سلامت انسان، دام، حیات وحش و محیط‌زیست مطرح می‌شود.

همچنان که در تمامی کشورها دامپزشکان نقش بی‌بدیلی در اقتصاد کشاورزی دارند، طرح و بسط این مفهوم نیز عمدتاً توسط مراکز و مجامع دامپزشکی مطرح شده است و از این رو، پیشتازی این قشر در توسعه بهداشت جهان همواره ملموس و ستودنی است. امروزه مفهوم سلامت واحد، برای انجام فعالیت‌های هماهنگ بهداشتی در تمامی زمینه‌های طب حیوانی، طب انسانی، کشاورزی، و حفظ محیط زیست یک نیاز مهمّ در گستره‌ی جهانی است. در روند جهانی شدن^{۱۵} وظیفه دامپزشکان خطرتر بوده و توجه بیشتر و بهتر به تغییرات اقلیمی و آب و هوایی و نقش آن در رخداد بیماری‌ها و همچنین تشخیص و کنترل بیماری‌های نوپدید و بازپدید را می‌طلبد.

در زمان کهن در ایران و برخی دیگر از مناطق جهان، پزشک و دامپزشک یکی بوده است. با توسعه علوم به‌ویژه پس از رنسانس و تخصصی شدن علوم، فعالیت‌های متنوع مورد نیاز در علوم زیستی به‌طور جدا از هم بسط و تکامل یافت و در حالی که طب انسانی و دامی به صورت نهادهای مستقل عمل می‌کردند، تغییر الگوی وقوع بیماری‌ها و علل مرگ‌ومیر لزوم برقراری پیوند مشخصی بین آنها و سایر متخصصان را بیش از پیش ملموس کرد.

آب، هوا، خاک، غذا، جانوران، گیاهان و محیط پیرامون ما بیش‌ترین تأثیر را بر سلامت انسان دارند. از بین ۱۴۱۵ بیماری شناخته شده در انسان، حدود ۸۶۸ مورد (۶۰ درصد) عوامل چند میزبانه هستند، که بین گونه‌های مختلف رخ می‌دهند. در سه دهه اخیر تقریباً ۷۵ درصد عفونت‌های نوپدید جدید انسانی زئونوز بوده‌اند. حفظ محیط زیست، منابع آبی، جلوگیری از آلودگی هوا، امنیت غذایی، کاهش آلاینده‌های محیطی، سلامت محیط‌های آموزشی، محیط کار، تغییر شیوه زندگی، رفتارهای فردی و اجتماعی، آموزش و پرورش و توانمندسازی جامعه از مهم‌ترین اولویت‌های جامعه در تأمین، حفظ و ارتقای سطح سلامت و رسیدن به توسعه پایدار است. سلامت واحد تلاش می‌کند تا دولت‌ها و دانشمندان تمامی این فعالیت‌ها را با یک نگاه در چارچوب سلامت واحد نگریسته و حرکت متوازن و هماهنگ حوزه‌های مختلف به‌ویژه دامپزشکی و پزشکی منجر به ارتقای سلامت جوامع گردد.

در راستای تحقق مفهوم گسترده «سلامت واحد»، ایجاد ساختار منسجم و شبکه‌ای پیوند طب انسانی، طب دامی، بهداشت مواد غذایی و بهداشت عمومی، کشاورزی، محیط زیست با توجه ویژه به بیماری‌های نوپدید و بازپدید، اقتصاد و تقویت سامانه‌های ارزیابی خطر یک ضرورت جدی است. کشورهایی در حوزه سلامت موفق عمل کرده‌اند که سلامت انسان، حیوان و حتی گیاه را با در نظر گرفتن ملاحظات محیط زیستی در قالب شبکه‌ای به هم متصل تلقی کرده و در راستای یک هدف واحد که همان «سلامت واحد» است، تلاش می‌نمایند.

در حوزه دامپزشکی و در کشور ما بیماری‌ها و مشکلات بسیاری وجود دارد، که جز با رویکرد سلامت واحد نمی‌توان مدیریت مطلوبی بر آنها داشت. بیماری‌هایی مانند شارین، بروسلوز، هاری و معضلاتی مانند مقاومت آنتی‌بیوتیکی و بهداشت فراورده‌های دامی در زمره‌ی آنها می‌باشد.

اقدام عملی خاصی برای شکل‌گیری فعالیت‌های مرتبط با این مفهوم در کشور تاکنون صورت نگرفته است و انتظار می‌رود مراکز مختلف به ویژه دانشگاه‌ها در این راستا پیشقدم شوند و دستگاه‌های اجرایی نیز از طریق طرح مشکلاتی که نیاز به همکاری‌های بین بخشی دارند، در راستای ارتقای سلامت جامعه همت بگمارند. برقراری «نظام مراقبت یکپارچه» برای بیماری‌های انسانی و دامی یکی از مهم‌ترین راه‌کارهای تحقق سلامت واحد در کشور است.

احیای مجدد شورای هماهنگی کنترل بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان که در اردیبهشت ماه ۱۳۷۵ به تصویب هیأت وزیران وقت رسید، تلاش همه‌جانبه‌ای را به سمت کنترل زئونوزهای نوپدید و بازپدید معطوف خواهد کرد. آموزش‌های مداوم و مکرر و بالا بردن سطح دانش عمومی در خصوص زئونوزها نیز از سایر عوامل تأثیرگذار خواهد بود.